

ТРАНСЛІТЕРАЦІЙНИЙ ПЕРЕКЛАД СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Abulkhanova–Slavskaya K. A. Psikhologiya i soznanie lichnosti: (problemy metodologii, teorii i issledovaniya realnoy lichnosti). Voronezh: Modek, 1999. 224 s.

2. Vakhnina V. V. Psikhologicheskie osobennosti motivatsii lichnosti rukovoditelya organov vnutrennikh del: Dis. kand. psikhol. nauk. M., 1999. 206 s.

3. Ilin Ye.P. Motivatsiya i motivy. SPb.: Piter, 2006. 509 s.

4. Lyakh S.F. Psikhologicheskie osobennosti professionalnoy motivatsii sotrudnikov organov vnutrennikh del MVD Rossii: Dis. kand. psikhol. nauk. Rostov, 2005. 205 s.

УДК 159.9

Боснюк В.Ф., к. психол. н., старший викладач кафедри психології діяльності в особливих умовах НУЦЗУ, e-mail: Vosnyk@nuczu.edu.ua

ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙНЯТТЯ ОБРАЗУ ПСИХОЛОГА ДСНС УКРАЇНИ

У статті вказується, що основним напрямком, який дозволяє вирішити завдання реконструкції образу психолога ДСНС України в системі категорій та понятійних координат виступає психосемантика.

Методом асоціативного експерименту визначено основні конструкти, які застосовує населення для оцінки образу психолога. Отримані слова-асоціації були використані для розробки методики семантичного шкалювання образу поняття «Психолог».

Сконструйовані семантичні профілі сприйняття образу цивільного психолога та психолога ДСНС України, визначені найбільш виражені їх характеристики.

В роботі статистичним шляхом виявлені відмінності в сприйнятті суспільством образу психолога ДСНС України у порівнянні з цивільним психологом.

Ключові слова: образ, психолог ДСНС України, цивільний психолог, психосемантика, семантичне шкалювання.

В статье указывается, что основным направлением позволяющим решить задачу реконструкции образа психолога ГСЧС Украины в системе категорий и понятийных координат выступает психосемантика.

Методом ассоциативного эксперимента определены основные конструкты, применяемые населением для оценки образа психолога. Полученные слова-ассоциации были использованы для разработки методики семантического шкалирования образа понятия «Психолог».

Сконструированы семантические профили восприятия образа гражданского психолога и психолога ГСЧС Украины, определены наиболее выраженные их характеристики.

В работе статистическим способом выявлены различия в восприятии обществом образа психолога ГСЧС Украины по сравнению с гражданским психологом.

Ключевые слова: образ, психолог ГСЧС України, гражданский психолог, психосемантика, семантическое шкалирование.

Постановка наукової проблеми. Сьогодні відзначається зростання звернень до психологів–професіоналів, здатних вирішувати практичні завдання в самих різних областях знань, надавати психологічну допомогу в надскладних ситуаціях і з різноманітними психологічними травмами. Особливу необхідність в цих спеціалістах відчувають люди, які перебувають в зоні надзвичайної ситуації, тому що у більшості з них спостерігаються прояви гострого стресу, які проявляється в різноманітних негативних психічних травмах. Якщо вчасно та якісно не надати психологічну допомогу постраждалим, то у них з часом проявляться симптоми ПТСР. Це зумовило створення у 2001 році служби психологічного забезпечення Державної служби України з надзвичайних ситуацій (ДСНС України), однією з головних функцій якої є надання екстреної психологічної допомоги населенню, яке постраждало у надзвичайних ситуаціях. Психологи ДСНС України неодноразово доводили свою затребуваність під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій різного характеру: руйнування будинків, вибухів газу та військових арсеналів, трагедій на шахтах, проведення антитерористичних операцій – м. Дніпропетровськ (2007 р.), м. Донецьк (2007 р.), м. Ізюм (2008 р.), м. Лозова (2008 р.), м. Євпаторія (2008 р.), м. Луганськ (2010 р.), м. Краснодон (2011 р.), м. Слов'янськ (2014 р.) м. Балаклія (2017 р.) тощо. Попри свою активну діяльність й соціальну значущість, на сьогодні часто можна зустріти неправильне, і навіть абсурдне тлумачення діяльності психолога не тільки системи ДСНС, а і цивільного психолога.

З точки зору розвитку психологічної служби ДСНС України проблема формування образу відноситься до числа найбільш актуальних, тому що в масовій свідомості сформувався спотворений прототип психолога і чим він займається [2; 5]. Це заважає популяризації та розвитку психологічної науки та формування позитивного іміджу ДСНС України в цілому [1]. Ситуація настільки складна, що вимагає системного підходу до вирішення існуючих проблем і високого професіоналізму фахівців, що працюють в цій сфері.

Мета статті – дослідження особливостей сприйняття населенням образу психолога ДСНС України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У найзагальнішому вигляді поняттям «образ» позначають результат відображення об'єкта (або об'єктивної дійсності) у свідомості людини. Під «відображенням» при цьому найчастіше вважають пізнавальні (перцептивні та інтелектуальні) процеси психічного відображення. Образ розглядається як активний, діючий початок, що впливає не тільки на сам характер сприйняття, а й на мотиваційну сферу особистості, а через неї – на діяльність суб'єкта.

Образ може бути не тільки продуктом перцептивного і пізнавального відображення, але й емоційного відображення дійсності, що виражає емоційне ставлення до чого-небудь.

Дослідження образу психолога ДСНС передбачає звернення до закономірностей масової свідомості та доцільно вивчати з позиції конструктивізму як продуктивного підходу в сучасній соціальній психології. Результатом цього конструювання є створення прототипу світу, який постає перед людиною як певна соціальна реальність. Напрямок, який дозволяє вирішити задачу реконструкції образу психолога ДСНС України в системі категорій та понятійних координат виступає психосемантика.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів. Дослідно-експериментальна робота проводилася у кілька взаємопов'язаних етапів. Перш за все, що необхідно – визначити основні конструкти, які використовує населення для оцінки психолога та їх здатність диференціювати психологів, що виконують різні професійні завдання. З цією метою, на першому етапі методом асоціативного експерименту визначались відмінності в сприйнятті основних характеристик образу поняття «Психолог». Досліджуваному пред'являли слово-стимул «Психолог», на яке він відповідав першими словами-асоціаціями, які приходили йому до розуму. В ході експерименту досліджуваного не обмежували рамками деякого граматичного класу в виборі можливих асоціацій. Всього було залучено 60 досліджуваних, які надали 513 слів-реакцій.

Перш за все, було здійснено ранжування названих слів в порядку частоти їх вживання. В результаті отримано 143 варіант слів-реакцій, які відрізняються за частотою. Асоціації, що проявилися тільки у 1 або 2 осіб, носять випадковий характер та обумовлені індивідуальними особливостями досліджуваними, подальшої обробки не піддавалися. В аналізі використовувалися асоціативні реакції, що проявилися не менше 3-х разів. Загальна кількість таких слів-реакцій становить 42, а їх сумарна частка в наборі отриманих асоціацій становить 62%. Досить велика кількість повторюваних слів-реакцій свідчить про певну стабільність сприйняття образу психолога.

Отримані слова-асоціації були використані для розробки методики семантичного шкалювання. Вона оснований на методі семантичного диференціала, запропонованого Ч. Осгудом. Семантичний диференціал дозволяє оцінювати конотативне значення, найбільш близьким поняттям до якого у вітчизняній психологічній традиції є поняття особистісного сенсу.

Семантичний диференціал орієнтований на дослідження соціальних установок, стереотипів та інших емоційно насичених, слабоструктурованих і малоусвідомлюваних форм узагальнення. Результатом застосування семантичного диференціала є створення групового семанти-

чного простору. Семантичне шкалювання дало змогу оцінити не стільки саме поняття «Психолог», а й сприйняття реальності, яке стоїть за ним.

При розробці методики семантичного шкалювання окрім категорій, отриманих на основі результатів асоціативного експерименту в експериментальний набір увійшли частина шкал класичного семантичного диференціала Ч. Осгуда і семантичного диференціала проведеного В.Ф. Петренко [4].

Основна схема експериментальної ситуації полягає в тому, що досліджуваний повинен розмістити тестові об'єкти (поняття «Цивільний психолог» та «Психолог ДСНС України») на вимірну шкалу, що задається антонімічними прикметниками типу «сильні–слабкі», «далекі–близькі» і т.д., відповідно до своєї суб'єктивної оцінки значення цього слова. Тобто, шкалювання за окремим параметром полягало в тому, що досліджуваний, оцінюючи образ «Цивільний психолог» та «Психолог ДСНС України», розміщував його між двома полюсами шкали, що містить 7 поділок.

У процедурі семантичного шкалювання взяли участь жителі м. Харкова у кількості 118 осіб у віці від 15 до 46 років.

Після фіксації результатів анкетування здійснювався первинний аналіз даних. Було сконструйовано семантичні профілі шкал сприйняття образу цивільного психолога та психолога ДСНС України, з метою візуальної оцінки особливостей за окремими параметрами. Результати представлені в таблиці 1.

Згідно даних, представлених в таблиці 1, видно, що досліджувані позитивно сприймають образ психолога, середньогрупові показники майже за всіма параметрами відображають конструктивні сторони в дуеті протилежних за значенням прикметників. Тобто, спостерігається позитивна узгодженість образу психолога, тенденція до ідеалізації реального психолога населенням. З одного боку такі результати можуть бути наслідком об'єктивних чинників: наприклад, більшість психологів, з якими зустрічалися в житті досліджувані, дійсно наділені зазначеними позитивними характеристиками. З іншого боку, на нашу думку, більшість психологів не позбавлені будь-яких людських недоліків і слабкостей, і дійсно високопрофесійні психологи, можливо, зустрічаються не так вже й часто. У цьому випадку таке уявлення населенням про більшість психологів є перебільшеним і дещо ідеалізованим. Також однамітність сприйняття образу може бути пов'язано з впливом деяких загальних для всіх факторів (наприклад, засобів масової інформації та широких соціальних уявлень про професію психолога, загальними програмами вузів та ідеологічними установками викладачів).

Також помітно, що існує ряд відмінностей в сприйнятті суспільством образів цивільного психолога та психолога ДСНС України.

Таблиця 1

Семантичні профілі сприйняття образу цивільного психолога та психолога ДСНС України

Шкали	Середні бали (m)					Шкали
	2	1	0	1	2	
веселі						сумні
викликають гордість						викликають сором
грубі						ніжні
дисципліновані						недисципліновані
байдужі						турботливі
красиві						потворні
надійні						ненадійні
необхідні						непотрібні
небезпечні						безпечні
організовані						неорганізовані
відповідальні						безвідповідальні
пасивні						активні
пригнічують особистість						поважають особистість
сильні						слабкі
скритні						відверті
сміливі						боязкі
згуртовані						роз'єднані
суворі						ласкаві
кмітливі						дурні
викликають довіру						не викликають довіри

————— психолог ДСНС України;
 цивільний психолог.

Найбільш вираженими характеристиками образу цивільного психолога виступають кмітливість, відповідальність, надійність, справедливність, активність, повага особистості та виклик довіри.

Основними характеристиками образу психолога ДСНС України є кмітливість, дисциплінованість, організованість, відповідальність, сміливість та виклик гордості.

В подальшому оціночні параметри статистично порівнювались за допомогою критерію t–Стюдента для незалежних вибірок. Статистична обробка первинних даних здійснювалася за допомогою прикладних програм статистичного пакета SPSS Statistics 17.0 на персональному комп'ютері. Результати представлені в таблиці 2.

Виявлено, що суспільство статистично достовірно по-різному сприймають образ цивільного психолога та психолога ДСНС України за рядом параметрів: веселість ($t = 4,08, p = 0,000$), грубість ($t = -7,18, p = 0,000$), дисциплінованість ($t = -1,94, p = 0,044$), турбота ($t = -5,79, p = 0,000$), небезпечність ($t = -2,41, p = 0,017$), активність ($t = -1,95,$

$p = 0,046$), повага особистості ($t = -2,48$, $p = 0,014$), суворість ($t = -4,18$, $p = 0,000$).

Таблиця 2

Порівняльний аналіз сприйняття образу цивільного психолога
та психолога ДСНС України

Параметри сприйняття образу	Психолог ДСНС України		Цивільний психолог		t	p
	m	δ	m	δ		
Веселість	-0,70	1,71	-1,58	1,32	4,08	0,000
Виклик гордості	-1,23	1,53	-1,28	1,32	0,25	0,805
Грубість	-0,59	1,48	0,86	1,38	-7,18	0,000
Дисциплінованість	-1,68	1,52	-1,02	1,57	-1,94	0,044
Турбота	-0,52	1,87	0,89	1,56	-5,79	0,000
Красота	-0,94	1,42	-1,18	1,41	1,20	0,232
Надійність	-1,40	1,60	-1,60	1,39	0,94	0,346
Необхідність	-1,20	1,71	-1,39	1,56	0,82	0,412
Небезпечність	0,37	1,84	0,97	1,67	-2,41	0,017
Організованість	-1,73	1,52	-1,63	1,36	-0,49	0,624
Відповідальність	-1,66	1,70	-1,75	1,43	0,40	0,686
Активність	0,93	1,53	1,39	1,51	-1,95	0,046
Повага особистості	0,79	1,76	1,39	1,66	-2,48	0,014
Сила	-1,40	1,44	-1,09	1,59	-1,45	0,149
Відвертість	0,42	1,91	0,73	1,72	-1,21	0,229
Сміливість	-1,51	1,52	-1,44	1,33	-0,35	0,729
Згуртованість	-1,11	1,52	-0,88	1,57	-1,05	0,294
Суворість	-0,74	1,74	0,27	1,68	-4,18	0,000
Кмітливі	-1,74	1,44	-1,85	1,41	0,55	0,586
Довіра	-1,42	1,82	-1,68	1,64	1,06	0,291

Примітка: у таблиці значущі відмінності на рівні $p \leq 0,05$, виділені напівжирним шрифтом.

Населення сприймає психологів ДСНС України більш сумними ($t = 4,08$, $p = 0,000$). Дану відмінність можна пояснити регулярним контактом психологів-рятувальників з людьми, які перебувають в різноманітних гострих негативних психічних станах, мають фізичні та психічні травми. Щоб їм якісно допомогти психолог повинен проявити високий рівень емпатії та рефлексії, що не може не відобразитися на їх емоційному стані.

Психологів-рятувальників суспільство сприймає в порівнянні з цивільними психологами більш грубими ($t = -7,18$, $p = 0,000$), дисциплінованими ($t = -1,94$, $p = 0,044$) та суворими ($t = -4,18$, $p = 0,000$). Мабуть, сприймаючи психологів системи ДСНС України, досліджувані оцінюють їх з позиції людини в формі. Відповідно психологів-рятувальників асоціюють з військовослужбовцем й приписують їм риси характеру, які більш притаманні Збройним силам України.

Встановлено достовірні статистичні відмінності за показником «турбота» ($t = -5,79$, $p = 0,000$). Населення сприймає психологів структури ДСНС України більш байдужими в порівнянні з цивільними психологами. Даний факт можна пояснити особливостями професійної діяльності психологів ДСНС, які населенню, як правило, надають тільки короткотривалу екстрену допомогу в зоні надзвичайної ситуації. Тобто довготривалу психотерапевтичну роботу з населенням вони фактично не проводять, що й викликає сприйняття їх більш байдужими, менш уважними до проблем в порівнянні з цивільними психологами, у яких психологічне супроводження клієнтів протягом тривалого часу є звичним завданням.

Встановлено також достовірні статистичні відмінності за показником «небезпечність» ($t = -2,41$, $p = 0,017$). Ця характеристика більш властива психологам ДСНС України. На наш погляд, таке сприйняття ґрунтується на умовах в яких приходиться працювати психологам-рятувальникам. Діяльність ДСНС України пов'язана з пожежами, аваріями, повеннями, завалами тощо, тобто з особистою загрозою та небезпечкою, на відміну від цивільних психологів, які працюють в більш комфортних умовах, тому їх і сприймають більш безпечними.

Виявлено статистично достовірні відмінності за показником «активність» ($t = -1,95$, $p = 0,046$). Психологів ДСНС України сприймають більш пасивними. Таке сприйняття, на нашу думку викликане різним підходом до пропаганди своєї діяльності. Цивільним психологам, особливо молодим, достатньо складно знайти своє місце в професійному колу з достатньо високою конкуренцією, тому їм приходиться активно і нав'язливо пропонувати свої послуги різноманітними засобами. Психологу-рятувальнику це роботи не обов'язково, його діяльність рекламується разом із образом системи ДСНС України. В силу цих умов, цивільний психолог в сприйнятті суспільства сприймається як більш активний.

Встановлено, що на думку суспільства психологи-рятувальники менше проявляють поваги до особистості ($t = -2,48$, $p = 0,014$) в порівнянні з цивільними психологами. Мабуть вказана відмінність пов'язана з тим, що психолог системи ДСНС працює в зоні надзвичайної ситуації за принципом «тут і зараз», у нього не має часу на встановлення стійкого довірливого комунікативного контакту, йому необхідно в найкоротший час допомогти людині використовуючи іноді і достатньо грубі методи (наприклад, можна дати ляпас, облили водою, різко крикнути на потерпілого при істеричній реакції; дозволяється зробити боляче, різними висловами викликати негативні емоції при ступорі; використати прийом «захоплення» при руховому збудженні, взявши за плечі різко потрусити потерпілого при нервовому збудженні тощо). Перераховані причини й формують образ психолога ДСНС України як менш проявляючого поваги до особистості.

Тобто, суспільство статистично достовірно по-різному сприймають образ цивільного психолога та психолога ДСНС України за параметрами: веселість, грубість, дисциплінованість, турбота, небезпечність, активність, повага особистості та суворість.

Проведене нами дослідження особливостей сприйняття образу психолога ДСНС України дозволило зробити наступні **висновки**:

1. Спостерігається позитивна узгодженість образу психолога, навіть тенденція до ідеалізації реального психолога населенням. Найбільш вираженими характеристиками образу цивільного психолога виступають кмітливість, відповідальність, надійність, справедливість, активність, повага особистості та виклик довіри. Основними властивостями образу психолога ДСНС України є кмітливість, дисциплінованість, організованість, відповідальність, сміливість та виклик гордості.

2. Населення по-різному сприймають образ цивільного психолога та психолога ДСНС України. На їх думку в порівнянні психолог ДСНС України більш сумний, грубий, дисциплінований, суворий, байдужий, небезпечний, пасивний, менше проявляє поваги до особистості. Дані відмінності в сприйнятті образу викликані особливими умовами, характером діяльності психолога-рятувальника та асоціацією його з військовослужбовцем.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боснюк В. Ф. Теоретичний аналіз проблеми іміджу Державної служби України з надзвичайних ситуацій. Проблеми екстремальної та кризової психології. Збірник наукових праць. Вип. 19. Харків: НУЦЗУ, 2016. С. 35–44.

2. Ксенда О. Г. Образ психолога в представленні студентів-психологів. Психологический журнал. 2010. №2. С. 55–60.

3. Нарышкин А. В. Стрoение образа мира человека и соотношение понятий «знак» – «символ» и «значение» – «смысл». Вопросы психологии. 2005. № 1. С. 88–99.

4. Петренко В. Ф. Основы психосемантики. 2–е изд., доп. Санкт-Петербург: Питер, 2005. 480 с.

5. Сизова И. Г. Личность и профессиональная деятельность психолога: социальные представления у различных профессиональных групп: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.03. Тверь, 1999. 23 с.

ТРАНСЛІТЕРАЦІЙНИЙ ПЕРЕКЛАД СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bosnjuk V. F. Teoretichnij analiz problemi imidzhu Derzhavnoї sluzhbi Ukraїni z nadzvichajnih situacij. Problemi ekstremal'noї ta krizovoї psihologii. Zbirnik naukovih prac'. Vip. 19. Harkiv: NUCZU, 2016. S. 35–44.

2. Ksenda O. G. Obraz psihologa v predstavlenii studentov–psihologov. Psihologicheskij zhurnal. 2010. №2. S. 55–60.

3. Naryshkin A.V. Stroenie obraza mira cheloveka i sootnoshenie ponjatij «znak» – «simvol» i «znachenie» – «smysl». Voprosy psihologii. 2005. № 1. S. 88–99.

4. Petrenko V. F. Osnovy psihosemantiki. 2–e izd., dop. SPb.: Piter, 2005. 480 s.

5. Sizova I. G. Lichnost' i professional'naja dejatel'nost' psihologa: social'nye predstavlenija u razlichnyh professional'nyh grupp: avtoref. dis. ... kand. psihol. nauk: 19.00.03. Tver', 1999. 23 s.

УДК 355.235.212:159.9

Гура С.О., канд. пед. наук, викладач кафедри психології діяльності в особливих умовах НУЦЗУ, e-mail: gurasvetlana@mail.ru

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ МОЛОДИХ ЛЮДЕЙ

Стаття присвячена проблемі вивчення віктимної поведінки молодих людей. Автор аналітично досліджує віктимність, віктимну поведінку, теорії жертв, існуючі класифікації жертв, жертв як наукову категорію, її особливості. Вивчено основні теоретичні підходи щодо вивчення віктимності, віктимної поведінки жертви в співвідношенні до ситуації.

На думку автора віктимність це психологічна властивість особистості, яка особливо гостро потребує вивчення особистості молодих людей в сучасному суспільстві. Зроблена спроба розглянути віктимність та віктимну поведінку розглянути не як вид девіантної або кримінальної поведінки, а як об'єктивно існуюче соціальне явище і як індивідуальне особистісне якість.

Для віктимології як загальної теорії жертви, предметом якої є постраждалі в будь-яких ситуаціях не кримінального характеру (екологічних, техногенних катастроф, стихійних лих і т. п.), терміна «жертва» цілком достатньо, хоча він позначає потерпілого, не вивчаючи механізму заподіяння йому шкоди.

У статті викладено погляд, що віктимність це здатність стати жертвою в силу певних, властивих індивіду суб'єктивних якостей. Підвищена вразливість за рахунок особистісного компонента віктимності слід з наявності відповідних віктимних нахилів, соціальних, психологічних, біофізичних якостей, що підвищують ступінь уразливості індивіда в умовах сформованої ситуації або зробленого ним вибору.

Ключові слова: віктимність, віктимна поведінка, жертва, життєві ситуації, віктимні ситуації, психологічне благополуччя.

Стаття посвящена проблеме изучения виктимного поведения молодых людей. Автор аналитически исследует виктимность, виктимное поведение, теории жертв, существующие классификации жертв, жертв как научную категорию ее особенностями. Изучены основные теоретические подходы по изучению виктимности, виктимного поведения и жертвы в соотношении к ситуации.

По мнению автора виктимность это психологическое свойство личности которая особо остро нуждается в изучении личности молодых людей в современном обществе. Сделана попытка рассмотреть виктимность и виктимное поведение расс-